

Хоризонти будућности:
антрополошки и други научни
приступи

Уредници
Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст

Нови Сад – Београд, 2023.

Horizons of the future:
anthropological and other scientific
approaches

Editors
Bojana Bogdanović
Kristijan Obšust

Novi Sad – Belgrade, 2023

Издавачи:

Архив Војводине
Етнографски институт САНУ

Главни и одговорни уредници:

др Небојша Кузмановић
проф. др Драгана Радојичић

Уредници:

др Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст, Мср

Уредник Монографских издања Етнографског института САНУ:

др Лада Стевановић

Уређивачки одбор Монографских издања Етнографског института САНУ:

проф. др Драгана Радојичић; др Јадранка Ђорђевић Црнобрња; др Младена Прелић;
др Милош Рашић; др Милеса Стефановић-Бановић; др Биљана Анђелковић; др
Магдалена Штандара; проф. др Душко Петровић; проф. др Ана Сара Луначек
Брумен; др Луције Ухликова; др Хелена Тот; проф. др Лидија Радуловић

Рецензенти:

Проф. др Бојан Жикић
Др Луције Ухликова
Др Срђан Радовић

Лектура:

Весна Смиљанић Рангелов

Превод на енглески:

Емина Јеремић Мићовић
Аутори

ИСБН: 978-86-7587-120-0

The Publishers:

Archives of Vojvodina

Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Editors in chief:

Dr. Nebojša Kuzmanović

Prof. Dr. Dragana Radojčić

Editors:

Dr. Bojana Bogdanović

Kristijan Obšust, Msc

The Institute of Ethnography SASA Monographic Publications Editor:

Dr. Lada Stevanović

The Institute of Ethnography SASA Monographic Publications Editorial team:

Prof. Dr. Dragana Radojčić, Dr. Jadranka Đorđević Crnobrnja; Dr. Mladena Prelić;

Dr. Miloš Rašić; Dr. Milesa Stefanović-Banović; Dr. Biljana Anđelković; Dr. Magdalena

Sztandara; Prof. Dr. Duško Petrović; Prof. Dr. Ana Sarah Lunaček Brumen; Dr. Lucie

Uhliková; Dr. Heléna Tóth; Prof. Dr. Lidija Radulović

Reviewers:

Prof. Dr. Bojan Žikić

Dr. Lucija Uhlikova

Dr. Srđan Radović

Proofreading:

Vesna Smiljanić Rangelov

Translation into English:

Emina Jeremić Mićović

Authors

ISBN: 978-86-7587-120-0

ХОРИЗОНТИ БУДУЋНОСТИ:
АНТРОПОЛОШКИ И ДРУГИ НАУЧНИ ПРИСТУПИ
Зборник радова

HORIZONS OF THE FUTURE:
ANTHROPOLOGICAL AND OTHER SCIENTIFIC
APPROACHES
Collection of papers

Нови Сад - Београд, 2023.

Садржај / Content

Реч уредника	11
Editors' Introduction	14

ПРОЛЕГОМЕНА / PROLEGOMENON

Бојана Богдановић

Кратак осврт на концепт будућности у антропологији	19
--	----

АНТРОПОЛОГИЈА (У) БУДУЋНОСТИ / ANTHROPOLOGY OF/IN THE FUTURE

Dan Podjed

Anthropology at a Crossroads	31
------------------------------------	----

Sanja Potkonjak

(Ra)stvaranje будућности: antropološki programi u kriznim vremenima	51
--	----

АНТРОПОЛОГИЈА И ДИГИТАЛНИ СВЕТ / ANTHROPOLOGY AND THE DIGITAL WORLD

Rea Kakampoura & Aphrodite-Lidia Nounanaki

Studying memes on social media: the case of memes for the pandemic of COVID-19 on Greek social media	71
---	----

Ana Banić Grubišić

#ustanakzaopstanak – putevima hešteg etnografije u potrazi za digitalnim manifestacijama ekološkog aktivizma u Srbiji	99
--	----

Sonja Žakula

It's like an episode of Black Mirror: how the Internet became a capitalist hellscape	121
---	-----

**АНТРОПОЛОГИЈА И НОВЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ /
ANTHROPOLOGY AND NEW TECHNOLOGIES**

Teodora Todorić Milićević

Odgovor humanističkih nauka na nove tehnologije:
da li će mašinsko učenje promeniti časove jezika i književnosti? ... 141

Sonja Radivojević

O ljudsko-tehnološkim odnosima iz antropološke perspektive –
promišljanja na preseku prošlosti i budućnosti 159

**АНТРОПОЛОГИЈА ЖИВОТНОГ ОКРУЖЕЊА /
ANTHROPOLOGY OF THE ENVIRONMENT**

Гордана Благојевић

Вода као огледало екоантрополошких односа:
случај општине Бабушница. 185

Jelena Ćuković

Životna sredina u eko-aktivističkim narativima 203

**АНТРОПОЛОГИЈА ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ /
ANTHROPOLOGY BETWEEN THEORY AND APPLICATION**

Lidija Vujačić

Homo consumens i Homo mediatas – kritički osvrt 223

Suzana Ignjatović

Nove reproduktivne prakse iz antropološke perspektive:
od „veštačkog života“ do kosmopolitske biosocijalnosti 237

Нина Аксић

Будућност народне традиције – поглед из перспективе
дечје антропологије 257

Индекс аутора 281

Index of Authors 283

Ana Banić Grubišić

Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
agrubisi@f.bg.ac.rs

#ustanakzaopstanak – putevima hešteg etnografije u potrazi za digitalnim manifestacijama ekološkog aktivizma u Srbiji*

Na primeru savremenog lokalnog ekološkog aktivizma u digitalnom okruženju, u radu se razmatra kulturna dimenzija heštega kao predmeta i kao oruđa antropoloških i folklorističkih istraživanja. U tom smislu cilj ovog rada je dvojak – s jedne strane promišlja se upotreba heštega kao pomoćne etnografske alatke pri sprovođenju kvalitativnih istraživanja u digitalnom okruženju, a s druge strane se ukazuje na sociokulturni značaj heštega, posebno u kontekstu stvaranja idioskulture digitalnog ekološkog aktivizma u Srbiji. Hešteg se posmatra kao značajan fenomen savremene folklorne komunikacije, odnosno kao sastavni deo ekspresivne kulture digitalnog okruženja.

Ključne reči: digitalni folklor, hešteg, ekološki aktivizam, Srbija

#ustanakzaopstanak – on the paths of hashtag ethnography in search of digital manifestations of environmental activism in Serbia

Using the example of contemporary local environmental activism in the digital environment, this paper discusses the cultural dimension of hashtags as an object and as a tool of anthropological and folkloristic research. In this sense, the aim of this paper is twofold: on the one hand, it considers the use of hashtags as an ethnographic tool in conducting qualitative research in the digital environment; on the other hand, it demonstrates the sociocultural significance of hashtags, especially in the context of creating an idiosculture of digital environmental activism in

* Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-47/2023-01/200163).

Serbia. The hashtag is considered as a significant phenomenon of contemporary folkloric communication, i.e. as an integral part of the expressive culture of the digital environment.

Keywords: digital folklore, hashtag, environmental activism, Serbia

Uvod

Činjenica je da danas različiti oblici i prakse iz domena digitalnog folklor – kao što su internet mimovi, participativne običajne radnje poput video izazova na Jutjubu ili Tiktoku, onlajn žargon, digitalna folk umetnost, heštegov, savremene legende i glasine, digitalni humor i druge oblasti – čine izuzetno plodonosna, ali i kompleksna područja analize svakodnevne ekspresivne kulture. Iako pomenuti fenomeni nisu novi i već više od decenije se putem informaciono-komunikacionih tehnologija stvaraju i dele na dnevnom nivou, u određenom smislu i dalje mogu predstavljati svojevrsni teorijsko-metodološki istraživački izazov. To je posebno slučaj kada je reč o konceptualizaciji određene društvene mreže kao konkretnog mesta, odnosno etnografskog terena (v. Postill & Pink 2012; Radivojević 2020), pitanjima koja se tiču etike istraživanja na društvenim mrežama (v. Miller 2012) i na kraju valjane i detaljne kontekstualizacije digitalnog folklor-nog performansa – aktivnosti i praksi koje se odvijaju na platformama za društveno umrežavanje (v. Buccitelli 2012). U najkraćem, digitalni folklor možemo definisati kao „folklor interneta, vernakular odozdo i narodnu umetnost koju stvaraju korisnici za korisnike, koji obuhvata šale, mimeove i druge žanrove digitalnog sadržaja“ (De Seta 2019, 14). Ipak, taksativno nabranje žanrova nam ne govori mnogo o prirodi onlajn folklor kao takvog.¹ S tim u vezi, s pravom možemo postaviti i pitanje – da li određeni artefakt digitalne kulture zaista čini savremeno folklorno stvaralaštvo i još važnije *za koga* predstavlja deo folklor, to jest koja grupa/zajednica ga stvara kao marker kolektivne identifikacije ili preuzima i preinačava u skladu sa sopstvenim vrednostima i pogledom na svet? U najvećem broju slučajeva, temeljna određenja kao što su anonimno autorstvo i kolektivno vlasništvo, višestruko postojanje i varijabilnost, kao i prenošenje neformalnim komunikacijskim kanalima dovoljni su da bi se nešto kvalifikovalo kao digitalni folklor (Banić Grubišić 2022, 102). Prema kriterijumima koji su

¹ Pregled istraživanja razvoja, žanrova, metodologije istraživanja internet/digitalnog folklor v. u Blank 2009; Blank 2012; Peck & Blank 2020.

ustanovljeni za potrebe dokumentovanja etnografske građe u okviru Projekta digitalnog folklora na Univerzitetu u Juti² neophodno je da te jedinice digitalne kulture „predstavljaju dinamičnu varijaciju, poseduju jasnu žanrovsku, folklornu formu, imaju samoniklo poreklo ‘odozdo’, čine proces koji traje i budu kulturno značajne“ (McNeill 2020, 180). Na primeru heštega, koji predstavlja jedan od ključnih elemenata digitalne kulture danas, jasno je da određeni fenomeni mogu ujedno i zadovoljavati ali i izmicati navedenim kriterijumima i to u zavisnosti od situacionog i kulturnog konteksta njihove upotrebe. Kako je to svojevremeno zapisao američki folklorista Ričard Baumen „da bismo razumeli šta je folklor (...) potrebno je da ga posmatramo kontekstualno – u okvirima individualnih, društvenih i kulturnih faktora koji mu daju oblik, značenje i postojanost“ (Bauman 1986, 362). Drugim rečima, hešteg kao skup reči, kao simbol tarabe uz zbir slova nije folklor. Hešteg postaje delom folklora samo u kontekstu, tačnije onog trenutka kada postane iz nekog razloga značajan za određenu zajednicu ili se pak „na temelju tog jednog heštega formira ili ujedini određena folk grupa“ (Lowthorp 2018, 483).

Imajući u vidu rečeno, u radu se na primeru savremenog lokalnog ekološkog aktivizma u digitalnom okruženju razmatra kulturna dimenzija heštega kao predmeta i kao oruđa antropoloških i folklorističkih istraživanja. Posebna pažnja posvećena je upotrebi heštega kao potencijalne pomoćne etnografske alatke pri sprovođenju kvalitativnih istraživanja u digitalnom okruženju. Stoga rad predstavlja i svojevrsni metodološki ogled iz digitalne folkloristike i antropologije. Sledeći trag onih hešteg oznaka koje su bile ključne za organizaciju i dalji razvoj lokalnog ekološkog bunta u zemlji – spontanih i organizovanih dešavanja niza environmentalističkih protesta i akcija, prate se ekspresivni činovi u digitalnom okruženju koji su sa njima povezani ili su pak njima inspirisani. U radu se predstavljaju neke od najrasprostranjenijih hešteg oznaka koje se na domaćem fejsbuku proteklih godina koriste kada se govori o zaštiti i očuvanju životne sredine u Srbiji. Nakon toga dokumentuju se različiti kreativni načini njihove dalje upotrebe, odnosno raznovrsne digitalne i analogne manifestacije koje ovi heštegovi dalje pobuđuju. Nalazi hešteg etnografije kompariraju se sa rezultatima „standardnog“ etnografskog istraživanja ekološkog aktivizma

² *Projekat digitalnog folklora* je virtuelni istraživački centar posvećen praćenju i dokumentovanju trendova digitalnog folklora (kolekcije internet mimova, heštegovi, savremene legende) u SAD na godišnjem nivou, više o projektu na <https://chass.usu.edu/english/opportunities/digital-folklore-project>.

započetog 2018. godine koje sa manjim prekidima traje do danas i koje s jedne strane obuhvata posmatranje različitih platformi za društveno umrežavanje (Fejsbuk, Tviter, Instagram, Jutjub i Tiktok) na kojima lokalni ekološki aktivisti i drugi zainteresovani pojedinci stvaraju i aktivno razmenjuju različite digitalne sadržaje i, s druge strane, posmatranje sa učestvovanjem u tzv. oflajn svetu. Takav pristup je podrazumevao učešće na protestima i u drugim građanskim akcijama uz pomenuto beleženje objava i pratećih diskusija u realnom vremenu – preuzimanje i arhiviranje raznovrsne multimedijalne građe na kompjuteru budući da je jedna od ključnih odlika interneta upravo efemernost sadržaja koji se nalazi na veb-stranicama, diskusionim forumima ili kruži društvenim mrežama. Kako je to svojevremeno istakao američki folklorista Bil Elis, internet folklor čine tradicije kratkog veka te ih zbog toga treba zabeležiti u vremenu kada su relevantne (v. Ellis 2001), to jest kada su dostupne i kada ih je moguće preuzeti sa interneta i sačuvati. U protivnom, lako se može desiti da određena etnografska građa bude bespovratno izgubljena a time i planirano etnografsko istraživanje u potpunosti ili delimično onemogućeno (Banić Grubišić 2012, 110–111).

Kada je reč o hešteg u kao predmetu istraživanja, pokazuje se kako određeni heštegovi figuriraju ne samo kao razgovor o određenoj temi, zbirna tačka digitalnog okupljanja i povezivanja – jedan od elemenata konstrukcije društvenosti i osećaja kolektivnog pripadanja na društvenim mrežama, već imaju i vrlo konkretan odjek i uticaj van prostora digitalnog umrežavanja. Cilj ovog rada je da ukaže na sociokulturni značaj heštega, posebno u kontekstu stvaranja idio-kulture digitalnog ekološkog aktivizma u Srbiji. Hešteg se posmatra kao značajan fenomen savremene folklorne komunikacije, odnosno kao sastavni deo ekspresivne kulture digitalnog okruženja. S tim u vezi, namera rada svakako jeste i skretanje pažnje na bogat istraživački potencijal digitalnih folklornih ekspresija u umreženom pejzažu društvenih medija.

O metodologiji istraživanja

Inspirisana i zaintrigirana folklorističkim i antropološkim studijama u kojima je određeni hešteg figurirao kao središnja tačka analize (Bonilla & Rosa 2015; Bock 2017; Lowthorp 2018; McNeill 2020) odlučila sam se da sa vremenske distance od nekoliko godina uporedim, potencijalno proširim

i dopunim nalaze jednog ranijeg neobjavljenog istraživanja³ oslanjajući se na unekoliko drugačiji pristup sakupljanja građe. Naime, interesovalo me je koje podatke je moguće prikupiti putem sprovođenja tzv. *hešteg etnografije* (Bonilla & Rosa 2015) i da li se takav način dolaženja do etnografskih podataka u kvalitativnom smislu razlikuje od drugih etnografskih postupaka koji se praktikuju u digitalnom okruženju? Kako u pogledu sprovođenja hešteg etnografije napominju Jarimar Bonila i Džonatan Rosa:

[...] (s)hvatanje heštega kao terenskog mesta ne pretpostavlja njegove fiksne i stabilne granice – kao što je slučaj i sa drugim terenskim mestima, koja se isprva mogu činiti kao izolovana, ograničena i homogena, dok se u praksi pokazuje da su mnogo raspršenija, međusobno povezana i difuzna (Bonilla & Rosa 2015, 7).

Ovaj metodološki eksperiment je podrazumevao kretanje unazad već ranije utabanim stazama digitalne etnografije. Pomenuto istraživanje je započeto 2018. godine kada je (digitalni) ekološki aktivizam u Srbiji bio tek u povoju i samim tim je bio ograničen na tada neformalnu Fejsbuk grupu⁴ i lokalnu inicijativu Odbranimo reke Stare planine (u daljem tekstu ORSP) usmerenu protiv izgradnje derivacionih mini-hidroelektrana na rekama Stare planine. Građa je prikupljana i interpretirana u skladu sa metodologijom digitalne folkloristike koja kombinuje tekstualne kvalitativne pristupe karakteristične za digitalnu humanistiku sa terenski zasnovanom digitalnom etnografijom (v. Tolbert & Johnson 2019). Posmatrala sam onlajn interakcije članova Fejsbuk grupe, beležila njihove komunikativne aktivnosti uz poseban fokus na retoričke strategije različitih ekspresivnih materijala koje su članovi stvarali i prosledivali. Pored toga, prikupljanje građe se odvijalo i spontanim, neposrednim učešćem u primanju i razmeni digitalnih sadržaja koji se tiču ekoloških problema u zemlji. Različiti komunikativni žanrovi koji su postavljani na Fejsbuk grupu (tekstualne objave, kratki amaterski filmovi, video-klipovi, poezija i muzičke pesme, internet mimovi i fotošop kolaži) činili su primere vernakularne kreativnosti pokreta ORSP, odnosno folkloru ove digitalne environmentalističke zajednice. Ubrzo je istraživanje prošireno i van digitalne sfere budući da antropološko istraživanje društvenih mreža i aktivizma podrazumeva holistički pristup – kako ističu Džon Postil i Sara Pink (Postill & Pink 2012, 125) „takvo istraživanje

³ Deo rezultata višegodišnjeg istraživanja ekološkog aktivizma u Srbiji predstavljen je na nekoliko inostranih kongresa i konferencija (Banić Grubišić 2019; 2020; 2022).

⁴ Grupa je formirana krajem 2017. godine pod prvobitnim nazivom „Odbranimo Toplodolsku reku – srpski Kolorado“. Sadržaju grupe je moguće pristupiti putem sledećeg linka <https://www.facebook.com/groups/1925328764350247>.

uključuje intervjuisanje aktivista o tome šta oni rade, prikupljanje relevantnog onlajn materijala, praćenje i aktivno učestvovanje na društvenim mrežama, u onlajn vestima i događajima na licu mesta“.

Na ovom mestu, važno je istaći da se u radu ne sprovodi dubinska analiza – „gusti opis“ pojedinačnih folklornih tekstova / digitalnih sadržaja već se pre predstavlja pokušaj da se putem hešteg etnografije iznova mapiraju mnogostruki putevi i forme protestnog folklora ekološkog pokreta u Srbiji. Putem heštegova sprovodi se etnografska analiza komunikativnog ponašanja jedne društvene zajednice – heterogene grupe pojedinaca koji učestvuju u zajedničkim aktivnostima ekološkog aktivizma na Fejsbuku. Ekološki aktivizam se u najkraćem može definisati kao „organizovano učešće u pitanjima i problemima zaštite životne sredine, uz propagiranje ekološki prihvatljivog ponašanja“ (Marquart-Pyatt 2012, 684), odnosno kao „proces kolektivne akcije koji ima za cilj podršku ekološkom pokretu“ (Dono, Webb & Richardson 2010, 178). Ekološki aktivizam, odnosno aktivizam u vezi sa životnom sredinom, može obuhvatati širok spektar ponašanja. Kao primeri takvih specifičnih ponašanja u literaturi se navode: članstvo u ekološkoj grupi; angažovanje u političkom delovanju; aktivno uključivanje u organizacije koje se bave zaštitom životne sredine; predano obavljanje zahtevnih aktivnosti u vezi sa životnom sredinom itd. (v. Dono, Webb & Richardson 2010). Pojedini autori (v. Dalton 2015) smatraju da u okviru ekološkog aktivizma, možemo razlikovati dve dimenzije: političku aktivnost i ponašanja usmerena na očuvanje životne sredine (eng. *conservation behavior*). Kao osnovne mere ekološkog aktivizma kao oblika političke aktivnosti, navode se članstvo u ekološkim grupama, učešće u protestima zaštite životne sredine, potpisivanje peticija ili doniranje sredstava za tzv. zelene ciljeve. Druga vrsta delovanja uključuje spremnost građana da recikliraju ili žive životnim stilom koji nema štetan uticaj na životnu sredinu (v. Dalton 2015).

U istraživačkom fokusu ovog rada je etnografija digitalne komunikacije o ekološkim problemima i pitanjima u celosti, to jest onako kako je izražena (i povezana) putem korišćenja heštegova. Ekološka komunikacija obuhvata „pragmatične i konstitutivne načine izražavanja – imenovanje, oblikovanje, orijentisanje i pregovaranje – naših ekoloških odnosa u svetu“ (Pezzullo 2018, 34). Pragmatična je jer se sastoji od verbalnih i neverbalnih načina interakcije koji su instrumentalizovani sa ciljem. Ekološka komunikacija je i konstitutivna, što znači da podrazumeva verbalne i neverbalne načine interakcije koji oblikuju, orijentišu i pregovaraju o značenju, vred-

nostima i odnosima. Konstitutivna komunikacija priziva određena uverenja i osećanja, neguje određene načine povezivanja sa drugima i na taj način stvara opipljiva osećanja koja nas mogu pokrenuti na delanje (Pezzullo 2018, 34–35). Etnografija komunikacije je, prema Hajmzu, deskriptivna nauka koja jezik ne posmatra kao apstraktnu formu nego kao „deo procesa i obrazaca kroz koje se komunikativni događaji odvijaju“ (Hajmz 1980, 17). Kako isti autor dalje ističe, u etnografiji komunikacije prisutna je „težnja da se sociokulturna forma i sadržina proučavaju kao proces, a ne kao produkt, da se proučavaju situacije, razmene i događaji, a ne apstraktne kategorije i odeljci kulture“ (Hajmz 1980, 19). Upravo je to i fokus digitalne folkloristike, pomeranje pažnje koja je usmerena isključivo na tekst ka (digitalnoj) etnografiji koja se fokusira na opise kulturnih procesa i performansa (Tolbert & Johnson 2019, 332). Drugim rečima, fokus je na razumevanju digitalnih kultura holistički – digitalni folklor ne treba posmatrati kao zbirku pojedinačnih tekstova, već kao mrežu međusobnih odnosa između tekstova, konteksta, grupa, identiteta i društvenih procesa (Tolbert & Johnson 2019, 329).

Upotreba i značaj heštega

Neosporno je da generaciji digitalnih nativaca praksa heštegovanja predstavlja još jedan neizostavni element njihove svakodnevice, kulturu sa kojom su (s)rođeni i jedno gotovo podrazumevajuće znanje – rečju, jezik čije značenje intuitivno (pre)poznaju. Ipak, kako se to ne može sasvim reći i za one pojedince koji nemaju iskustva u korišćenju društvenih mreža, u narednim redovima se u kratkim crtama (detaljno razmatranje kulturne biografije heštega prevazilazi okvire ovog rada) opisuje hešteg kao fenomen digitalne kulture.

Hešteg bez sumnje predstavlja „najpopularniji potpis sadašnjosti“ (Bernard 2019), kao i jedan od najrasprostranjenijih, odnosno najkorišćenijih „ekspresivnih žanrova društvenih medija“ (Bock 2017). Prema *Rečniku novih reči u srpskom jeziku* (Otašević, Nikolić & Đorđević 2022, 253–254) hešteg predstavlja „reč ili izraz, uz mogućnost uključivanja i brojeva i simbola, na čijem početku stoji znak # (heš, taraba) koji omogućava da se pronađu i pretraže sve poruke o istoj temi na društvenim mrežama“, a heštegovanje i heštegovati znači „dodavanje digitalnom sadržaju heštega“. Heštegovi su

se prvo pojavili na društvenoj mreži Tviter, a kasnije je njihovo korišćenje omogućeno i na drugim društvenim mrežama. Istraživači u prvom redu ističu organizacioni i klasifikatorski potencijal heštega, navodeći biblioteko indeksiranje kao idejnu preteču. Heštegovi imaju centralni značaj za organizaciju informacija na društvenim mrežama i organizaciju diskusije u vezi s određenim temama ili događajima (Small 2011, 873). Prelazak sa linka na hešteg kao definišući princip umrežavanja označava glavni zaokret u digitalnoj organizaciji iskaza (Bernard 2019, 3–4). Smatra se da se prva upotreba simbola # i reči, onoga što će kasnije biti poznato pod terminom hešteg, dogodila sredinom 2007. godine.⁵ Danas je hešteg rasprostranjen i van društvenih mreža i nalazi se gotovo svuda „u naslovima romana, na majicama, na uličnim demonstracijama, ispisan na zidu kao grafit, u reklamama, pa čak i u tetovažama“ (Bernard 2019, 3–4). U okviru društvenih mreža, informisanje je primarna funkcija heštega i njegova vrednost počiva na tome što je informacija podeljena u realnom vremenu (Small 2011, 874). Drugi autori smatraju da je osnovna funkcija heštega „društveno tegovanje“ (društveno kategorizovanje i identifikacija) koje se opisuje kao „konverzijsko tegovanje“ (Zappavigna 2018, 4, 9). Pored toga, heštegovi funkcionišu kao resursi stvaranja značenja, to jest oni predstavljaju semiotičku tehnologiju – tehnologiju za stvaranje značenja (Zappavigna 2018, 15). Njihove lingvističke metafunkcije jesu ideacijska funkcija (označavanje teme), interpersonalna funkcija (stvaranje veza) i tekstualna funkcija (organizovanje diskursa), dok se retoričke i društvene funkcije odnose na konstrukciju vrednosti, pozicioniranje i ismevanje određenih glasova, kao i na uspostavljanje osećaja kolektivnog pripadanja (Zappavigna 2018, 43). Heštegovi se istovremeno mogu opisati i kao oblik narodnog komentara (Lowthorp 2018, 488), „pretražujući razgovor“ (Zappavigna 2018), oblik kolektivnog pripovedanja (Dawson 2020) itd. Ipak, oni nisu samo reči, odnosno folk govor; heštegovi su nešto što činimo, a ne samo ono što govorimo – pre su ponašanja nego reči, te se zbog tih performativnih osobina mogu razumeti kao oblik folklorne prakse (McNeill 2020, 183–184). Rečeno naravno ne znači da se heštegovi koriste isključivo zbog njihovih važnih sociokulturnih funkcija, oni svakako imaju i prizemniju upotrebu, kao i

⁵ Američki internet aktivista i dizajner Kris Mesina postavio je svojim pratiocima na Tviteru pitanje šta misle o korišćenju simbola heš za grupisanje tema i kao primer naveo #barcamp – što je bio prvi hešteg upotrebljen na Tviteru. Nekoliko meseci kasnije kada su izbili požari u San Dijegu, korisnici Flikra (društvene mreže za postavljanje fotografija) označili su fotografije požara kategorijom SanDiegoFire i Mesina je zagovarao upotrebu ove kovanice na Tviteru (Bernard 2019, 8, 12).

tržišnu. Iako je neosporno da su pojedini heštegovi zadobili istorijski značaj, pokrenuli diskusiju o društveno ili politički važnim pitanjima, postali društveni pokreti (#BlackLivesMatter; #MetToo predstavljaju najpoznatije primere) heštegovi se ne mogu svesti samo na aktivističke i kolektivističke iskaze, već se u jednakoj meri koriste i u brendiranju i reklamiranju proizvoda, i u označavanju drugih svakodnevnih tema ili informacija.

Hešteg etnografija ekološkog aktivizma u savremenoj Srbiji – tragom eko-aktivističkih heštegova ka digitalnom protestnom folkloru

Pitanje zaštite i očuvanja životne sredine u Srbiji – nekada marginalna i skrajnuta tema – danas je u fokusu domaće javnosti. Pored toga, u proteklih nekoliko godina različiti aspekti ekoloških pitanja i problema u zemlji postaju predmet istraživačkog interesovanja društveno-humanističkih naučnika (v. Blagojević 2019; Petrović 2020; Marušić Jablanović & Stanišić 2020; Rajković 2020; Vukelić, Petrović & Kukuridi 2021; Rajković 2022a; Rajković 2022b; Pešić & Vukelić 2022; Banović, Čuković & Milenković 2022 i dr.). Ključnu ulogu u popularizaciji ekoloških tema u zemlji imala je inicijativa Odbranimo reke Stare planine. Lokalnim delovanjem na terenu i digitalnim kampanjama članovi grupe skrenuli su pažnju javnosti na ekološka pitanja i probleme i na različite načine podsticali okupljanja građana u cilju učešća na brojnim protestnim i/ili radnim akcijama. Vremenom je sam pokret rastao i umnogome prevazišao lokalne neformalne okvire borbe vezane za očuvanje i zaštitu malih planinskih reka na terenu. Borba za planinske reke proširila se ne samo na probleme izgradnje MHE i na drugim rekama u zemlji, već je obuhvatila i ostale značajne probleme u vezi sa očuvanjem i zaštitom životne sredine u Srbiji. U prvom redu, protivljenje projektu Jadar multinacionalne kompanije Rio Tinto i eksploatacije rude jadarit otvaranjem rudnika litijuma na zapadu Srbije. Ukratko, aktivisti ove organizacije pozvali su na sveopštu borbu za zaustavljanje devastacije prirodnih resursa Srbije. Pred održavanje velikog ekološkog protesta pod nazivom *Ekološki ustanak* (10. aprila 2021) u zajedničkom proglasu sa zahtevima protesta objedinjenih inicijativa i organizacija, zahtevano je od državnih institucija i političkih elita hitno rešavanje postojećih problema u životnoj sredini Srbije.⁶

⁶ Između ostalog, objedinjeni zahtevi protesta i proglasa *Ekološki ustanak* koji je potpisalo preko 40 organizacija i inicijativa su: „poštovanje Ustava i postojećih zakona u

Iako skeptici i kritičari digitalnog aktivizma smatraju da ovaj vid aktivizma nema politički ili društveni uticaj i da oni koji učestvuju u slaktivističkim kampanjama, zapravo, žive u iluziji da menjaju svet prostim pristupanjem nekoj Fejsbuk grupi (Morozov 2009), ekološki aktivizam na domaćim društvenim mrežama pokazuje suprotno. Talas ekološke pobune izražen kroz različite žanrove digitalnog folklora na društvenim mrežama je, uz angažovanje ekoloških aktivista i drugih zabrinutih građana na terenu – protestnih okupljanja i direktnih akcija po selima, na ulicama, na planinama i pored rečnih korita, ispred vladinih tela – nesumnjivo doprineo širenju svesti o ekološkim problemima u zemlji i proizveo opipljive posledice – kao što su odluka o brisanju svih lokacija za MHE iz prostornog plana Pirota, odluka o ukidanju prostornog plana Loznice, povlačenje izmena Zakona o eksproprijaciji i Zakona o referendumu, koji su evidentno bili rezultat masovnih protestnih blokada saobraćajnica u gradovima širom Srbije. S tim u vezi, u sledećim redovima biće predstavljeno na koje sve načine i putem stvaranja kojih heštegova su građani pozivani da učestvuju u kolektivnim akcijama kojima je u manjoj ili većoj meri postignut zacrtani cilj. Na početku važno je istaći da objave na društvenim mrežama retko sadrže samo jedan hešteg već je uglavnom u pitanju skup tematski međusobno bliskih i povezanih heštegova. Pozivi na ekološke proteste i okupljanja ili izveštavanja sa tih događaja gotovo uvek prati više njih. Primera radi, građani su na ekološki skup u organizaciji pokreta Odbranimo šume Fruške Gore pozvani uz sledeće heštegove: #našesume #našereke #našvazduh #našazemlja #priroda #javnodobro #opštiinteres #dobrobitzajednice #eksploatacija #uništavanje #zagađivanje #profit.

Heštegovi koji su nastali u vezi sa ekološkim pokretom u Srbiji mogu biti: ime organizacije ili udruženja (#ORSP; #OdbranimoRekeStarePlanine; #EkoloskiUstanak; #ZaštitimoJadariRađevinu; #KreniPromeni; #ZnamoDaNeDamo; #MarsSaDrine; #PravoNaVodu), nazivi kampanja i protestnih skupova (#UstanakZaOpstanak; #EkoloskaRevolucija; #EkoProtest), određenog geografskog lokaliteta (#Rakita; #Jadar; #Rađevina; #GornjeNedeljice), protestni slogani (#SrbijaNijeNaProdaju; #Nasavoda; #NasVazduh; #NašeReke; #RekeSuŽivot; #NeZaMHE; #RekeVamNeDamo; #StopRioTinto; #StopMHE; #RioTintoMaršSaDrine; OvoSuRekeZaSvuNašuDecu;

oblasti zaštite životne sredine; usklađivanje propisa sa najvišim standardima zaštite životne sredine; učešće građanki i građana u pitanjima zdrave životne sredine; informisanje i obrazovanje o zaštiti životne sredine na svim nivoima; očuvanje vodnih dobara; odgovorno upravljanje otpadom itd.“

#OdbranimoRekeSrbije; #NeRudnikDaŽivot; #NećemoLitijum; #RioTintoMarsIzSrbije; #StopEksproprijacijiSkajOtimačini; #OvoSuRekeZaNas) itd. Zapravo, u slučaju domaćeg digitalnog ekološkog aktivizma svi zabeleženi heštegovi (bez obzira na to na šta reči u heštegovima referišu) postaju, odnosno predstavljaju i protestne slogane znatne simboličke moći. Oni su „pobunjenički znak interpunkcije“ (Rambukkana 2015, 29) u priči domaćih ekoloških aktivista o borbi za zaštitu i očuvanje životne sredine u Srbiji. Hešteg ima tu moć da uveri ljude da su povezani sa drugim ljudima i da je moguće da se nečiji glas čuje (posebno glas marginalizovanih zajednica) jer su se putem „upotrebe heštega kao kanala komunikacije pojavili preduslovi za pojačavanje kolektivnog signala“ (Losh 2020, 62) te su zbog toga izrazi solidarnosti, kolektivnih vrednosti i normi i zajedničkih ciljeva postali značajni gradivni materijal hešteg slogana. O heštegovima se može misliti kao o kreativnim ekspresijama koje sadrže ono što folkloristi smatraju dinamičnim i konzervativnim elementima (Haymond 2020). Prema ovoj distinkciji koju je u folkloristiku uveo Ber Tolkin, dinamični elementi predstavljaju delove kreativnog narodnog izraza koji se menja naglašavajući prilagodljivu kreativnost učesnika u komunikaciji. S druge strane, konzervativni elementi su oni motivi i obrasci koji ostaju konstantni, oni su lepak koji drži ovaj oblik izražavanja zajedno i podstiče prenos u vremenu i prostoru (Haymond 2020, 74). Heštegovi su, dakle, folklorni izrazi koji kombinuju konzervativno (skup reči određenog heštega) sa dinamičnim (različite dalje kreativne manifestacije i upotrebe) – a sve u cilju održavanja ekspresije vitalnom i savremenom i čime joj se obezbeđuje dugovečnost. Sadržaj heštegova pokazuje da elementi potekli iz popularne kulture, ali i iz medija i politike, imaju značajan uticaj u stvaranju digitalnog folklorra. Uzmimo kao primer heštegove #OvoSuRekeZaNas i #OvoSuRekeZaSvuNašuDecu. Ovi heštegovi predstavljaju referencu na čuvenu i svima poznatu pesmu *Zemlja* grupe *Ekatarina Velika* čiji se tekst veoma dobro uklapa u patriotske težnje domaćeg protestnog folklorra ekološkog aktivizma.⁷ Istovremeno, hešteg #OvoSuRekeZaSvuNašuDecu može biti i primer *kulturnog ometanja* (eng. *culture jamming*) jer se može čitati i kao parodiranje slogana vladajuće stranke – „Za našu decu“ aktuelnog tokom političke kampanje pred izbore 2020. godine. Dati primeri pokazuju koliko je digitalni folklor jedan visokokontekstualan fenomen i da je za razumevanje njegovog značenja potrebno poznavanje šireg konteksta nastanka – u ovom slučaju izbornih kampanja i popularnih pesama jugoslovenske muzike.

⁷ „Ovo je zemlja za nas / Ovo je zemlja za sve nase ljude / Ovo je kuća za nas / Ovo je kuća za svu nasu decu“ („Zemlja“, *Ekatarina Velika*, album „Ljubav“, 1987.).

Tamara Smol, koja se bavila istraživanjem Tvitera, zapaža da je većina heštegova na ovoj mreži kratkog veka, iako postoje i oni primeri koji vremenom postaju konverzacije koje traju, ponavljajući događaji u realnom vremenu, ili događaji koji postaju pokreti (Small 2011, 879). Upravo je to slučaj sa brojnim heštegovima koji su stvoreni u vezi sa ekološkim problemima i pitanjima u zemlji. Ovi heštegovi dobijaju na važnosti i masovno se dele pri događajima koji su, u domaćim medijima, opaženi kao izuzetno važni ili prilikom najava većih akcija ili masovnijih protesta. I kada kolo-kvijalno rečeno „prestanu da budu u trendingu“, ti heštegovi mesecima, pa čak i godinama kasnije gotovo da imaju sopstveni nezavisni život, s bitnom naznakom da nikada u potpunosti nisu odvojeni od početne ideje i ideologije, već predstavljaju jedan cirkularni, lančani sled na koji svako ko ima pristup internetu i otvoren nalog na određenoj društvenoj mreži može da se nadoveže i time nastavi da priča priču. Prema Meknil (McNeill 2020), performativnost heštegova, posebno kada se upotrebljavaju na umetnički način čime zadobijaju funkciju igre, metakomentara ili humora, prizivaju koncept reakcija–odgovor u folklornoj interakciji licem u lice. Zbog toga, hešteg nije statična jedinica, već je u svom punom značenju jedan stalno nastajući koncept – naime, svaka iteracija jednostavno predstavlja manifestaciju šireg diskurzivnog procesa konstrukcije deljenog osećaja pripadnosti i komunikativne kompetencije za razumevanje značenja i forme (McNeill 2020, 184). Primerom dva veoma često korišćena i rasprostranjena heštega može se ilustrovati njihova dalja (često veoma kreativna) upotreba, u vidu raznovrsnih digitalnih (i analognih) manifestacija koje oni dalje pobuđuju. Jednom rečju, postaju ekspresivni činovi i čvorišta daljeg delanja i kolektivne identifikacije. Ukoliko u pretraživač na Fejsbuku ukucamo hešteg #ustanakzaopstanak, pretraga će izlistati sve objave (od najnovijih do najstarijih) u kojima se pojavljuje ovaj hešteg. U objavama na koje pretraga upućuje korisnici dele fotografije i video snimke sa protesta, pišu o njihovim osećanjima, iskustvima ili razmišljanjima, objavljuju fotografije pejzaža plodnih predela, pesme koje su napisali, izreke koje su sami smislili, fotografije upečatljivih transparenata sa protesta, dele savete i uputstva itd. Praćenje jednog starijeg heštega #nezamhe vodi do „šarenijih“ sadržaja. Korisnici takođe objavljuju slične tekstualne objave, s tom razlikom da prevladavaju kreativniji vizuelni sadržaji, kao što su fotografije murala i grafita, fotošop kolaži i fotomontaže, internet mimovi i drugi materijali koji su često prožeti humorom, satirou i parodijom.

Sociokulturne funkcije heštega, dakle, protežu se izvan puke razmene informacija – kao vernakularni oblik ekspresije, kako smatra američka folkloristkinja Šila Bok, iz heštega se pojavljuje kolektivni performans u digitalnom prostoru:

[...] iako prvobitno stvoren kao način traženja tvitova na datu temu, hešteg je ubrzo zadobio izražajne funkcije i postao resurs za kreativne performanse na mreži. U kontekstu društvenih medija, hešteg se pojavio kao novi oblik običajnog i verbalnog folklora, tradicionalni način stilizovanja određenog okvira koji uspostavlja očekivanja publike i daje smernice za dalji performans (Bock 2017, 144).

Praćenje navedenih heštegova pokazuje kako ekološki aktivisti okupljeni oko ideje odbrane prirode, na različite načine iskazuju osećanja pripadnosti ekološkom pokretu na društvenim mrežama. S tim u vezi, heštegove treba shvatiti kao proces koji se neprestano razvija stvarajući kompleksne oblike i značenja koji omogućavaju da se u različitim kontekstima prilagodi performativnim i komunikativnim potrebama ljudi (McNeill 2020, 186). Ekološki aktivisti stvaraju i dele različite internet mimeove, kao i različite vizuelne materijale koristeći se tehnikom fotomontaže, crtaju, prave kolaže, snimaju muzičke pesme, pišu poeziju, snimaju video-klipove. Pobrojani komunikativni žanrovi čine idiokulturu digitalnog ekološkog aktivizma u Srbiji – „sistem znanja, verovanja, ponašanja i običaja karakterističnih za grupu u interakciji na osnovu kojih njeni članovi formiraju svoje dalje interakcije“ (Fine 1982, 47). Ti žanrovski raznovrsni sadržaji često su među sobom povezani upravo heštegovima i zajedno čine prepoznatljivu (digitalnu) kulturu ekoloških aktivista – folklorne materijale koji sažimaju ljubav prema prirodi i ljubav prema zemlji (i prema državi Srbiji i prema njenom plodnom zemljištu), bes i tugu zbog eksploatacije i uništavanja zajedničkih prirodnih dobara, ali i one koje pozivaju na akciju i bude nadu da zajedničkim, udruženim delovanjem može doći do pozitivnih promena. Primeri digitalnog protestnog folklora eko-aktivističkog usmerenja, kao kulturni tekstovi putem kojih se odvija savremena folklorna komunikacija, mogu se posmatrati u ključu „arhiva osećanja“ – repozitorijuma osećanja i emocija, koji su enkodirani ne samo sadržajem samog teksta (u ovom slučaju heštegova, internet mimova, fotošop kolaža itd.) već i praksama koje okružuju njihovu proizvodnju i recepciju (Cvetkovich 2003, 7).

Kao što je već pomenuto, ove materijale možemo posmatrati kao primere *vernakularne kreativnosti* (Burgess 2007), digitalnog protestnog fol-

klora umreženih eko-aktivista. Kroz njih eko-aktivisti simbolično izražavaju zajedničke interese, pogled na svet i deljene vrednosti. Internet mimovi i fotošop kolaži, kao najpoznatiji primeri digitalne vernakularne kreativnosti, postaju jedinstvene protestne alatke – simboličke forme otpora u kojima se kroz smeh, parodiju i satiru progovara i pregovara o važnim ekološkim pitanjima današnjice. Na ovom mestu važno je pomenuti da je u poslednje vreme, tačnije od masovnih ekoloških protesta koji su počeli u jesen 2021. i nastavili se i u zimu 2022. godine, primetan zaokret od vizuelnog, pop-kulturnog i humorističkog, od preovlađujućih amaterskih praksi kraft aktivizma ka jednom ozbiljnijem načinu komuniciranja – pozivima na proteste i druge građanske akcije i foto i video svedočenjima sa tih dešavanja. Takva promena, koja je jednim delom zasigurno rezultat institucionalizacije određenih ekoloških grupa, odnosno udruživanja u političku koaliciju i izlaska na izbore, zahteva opsežno razmatranje, te će biti predmet nekih budućih istraživanja.

Postojeće podele koje neosporno postoje između različitih eko-aktera u pozivima na proteste i druge kolektivne akcije i događaje, prećutno se izostavljaju, insistira se na zajedničkom cilju i zajedničkoj borbi, iako se neretko dešava da se u komentarima ispod objava iznose razlozi neslaganja i razmimoilaženja između različitih ekoloških organizacija, inicijativa i pojedinaca. Kada se govori o ekološkom aktivizmu na domaćim društvenim mrežama, važno je istaći da nije u pitanju homogena grupa, već je pre reč o heterogenoj grupi ekoloških aktivista. Ipak, ono što je zajedničko, bez obzira na postojeće ideološke i dnevopolitičke razlike koje postoje među pojedincima, formalnim i neformalnim inicijativama, organizacijama i drugim ekološkim grupama, jeste insistiranje na ideji komonsa, prirode kao neotuđivog zajedničkog dobra. Drugim rečima, zajedničko stremljenje u pogledu adekvatne zaštite životne sredine u Srbiji preteže nad drugim nesuglasticama. Dominantne teme digitalnog folklor ekološkog aktivizma na domaćim društvenim mrežama jesu voda i zemljište kao zajedničko dobro, kritika neoliberalizacije prirode, problematizacija koncepta održivog razvoja i zelene energije, dihotomija mi–oni; narod – privatni investitori odnosno narod – inostrane kompanije (v. Banić Grubišić 2020). Kao neke od osnovnih karakteristika digitalnog protestnog folklor, čije je temelje postavila zajednica okupljena oko inicijative ORSP, mogu se između ostalog navesti DIY subverzivna estetika, prakse kulturnog ometanja, postmoderna kultura remiksa – modifikacija, brikoliranje i kolažiranje, igra reči,

humor, ironija, parodija, zabava, reference na globalnu popularnu kulturu i inkorporacija elemenata tradicionalne kulture (Banić Grubišić 2020).

Politički heštegovci, u čijem ključu možemo tumačiti aktivističke heštegove na temu zaštite živote sredine, imaju dve osnovne funkcije – deljenje informacija sa drugim korisnicima i komentarisanje izražavanjem mišljenja sa ličnog gledišta (Small 2011, 884–888). Pored navedenog, digitalna komunikacija na društvenim mrežama putem korišćenja heštegova stvara nove društvene veze. Predstavljeni heštegovci neretko jesu zbirna tačka okupljanja i povezivanja ekoloških aktivista, čime hešteg postaje temelj izgradnje osećaja kolektivnog pripadanja i uobličavanja zajedničkog cilja. Kako koncept zajednice predstavlja problematičnu, spornu analitičku kategoriju u antropološkoj teoriji⁸ i folkloristici (v. Postill & Pink 2012; Schmitt 2013; Fine 2018) smatram da je koncept „intimne javnosti“ američke teoretičarke Loren Berlan dovoljno obuhvatan da opiše prilično labavu i heterogenu grupu eko-aktivista koja se sastoji od „stranaca koji koriste zajedničke tekstove i stvari“ (Berlant 2008). Ono što čini ovu javnu sferu intimnom jeste očekivanje da i drugi dele pogled na svet i emotivno znanje koje proizilazi iz zajedničkog (istorijskog) iskustva. Prema Loren Berlan, intimna javnost je mesto prepoznavanja i refleksije, prostor medijacije u kojem je lično prelomljeno kroz opšte i sfera u kojoj dolazi do neke vrste emotivnog kontakta. Na primer, kada jedna korisnica fejsbuka opisuje kako se oseća nakon protesta, uz heštegove #ustanakzaopstanak #ZaštitimoJadariRađevinu:

Osećam se potreseno i ranjeno svim onim što su podelili ljudi koji su došli iz živih, lepih, plodnih krajolika koje se država sprema da bezmalo žrtvuje takozvanom progresu, takozvanom profitu. Živo tkivo ljudi, dece, vode, zemljišta, kukuruza, hrastova, predačkih kostiju, priča, nada... sve da bude prevrnuto, razbucano i prekriveno sumporom i jalovinom.⁹

Intimna javnost je „postignuće kojem se teži, ona buja kao porozna, afektivna scena identifikacije između stranaca uz obećanje određenog iskustva pripadanja“ (Berlant 2008, viii). To iskustvo kolektivnog pripadanja,

⁸ Džon Postill i Sara Pink (Postill & Pink 2012, 127) predlažu da se u cilju razumevanja aktivističkih praksi na društvenim mrežama istraživački fokus prebaci na konceptualizaciju društvenosti jer se takav pristup usmerava ka kvalitetima društvenih odnosa, koji mogu biti i prolazni susreti na sporednim rutama interneta, ali i van mreže. Zbog svega navedenog, ovi autori predlažu etnografiju društvenih mreža koja podrazumeva kritički zaokret sa analize onlajn zajednica na analizu digitalne društvenosti.

⁹ *Divlji Beograd*, <https://www.facebook.com/groups/divljibeograd> (Pristupljeno 4.3.2023.)

brige i solidarnosti često prožima digitalne sadržaje koji se stvaraju i dele uz hešteg oznake. Heštegovi su stoga svojevrsan oblik digitalne intimnosti, način na koji stvari na svetu dodiruju druge stvari u svetu i formiraju mreže s njima (Rambukkana 2015, 5). Deljeni identitet je funkcija, ali i rezultat folklora (Schmitt 2013, 402). Čak i oni pojedinci koji isprva nemaju osećaj deljenog identiteta kada razmenjuju određene sadržaje na društvenim mrežama, upravo time što dele vesti, priče i humor, dele i zajednička iskustva, znanja i pogled na svet koje korišćenje heštegova intertekstualno povezuje u jednu haotičnu, ali smislenu celinu koja predstavlja temelj za dalje interakcije i akcije.

Završna razmatranja – prednosti i manjkavosti hešteg etnografije

U ovom radu predstavljena je građa ciljano prikupljena putem hešteg etnografije na društvenoj mreži Fejsbuk sa namerom jednog svakako grubog ilustrovanja mnogostrukih puteva na koje nas praćenje određenog heštega može odvesti, odnosno u koje se dati hešteg može dalje (kreativno) materijalizovati. Opsežna etnografska istraživanja komunikativnih praksi digitalnog ekološkog aktivizma tek predstoje. Stvaranje i postavljanje heštegova čini tek jedan neznatni ali istovremeno izrazito značajan deo simbolične i ekspresivne komunikacije domaćeg ekološkog pokreta na društvenim mrežama. Ta komunikacija je žanrovski veoma raznovrsna i kompleksna te njeno detaljno formalno-sadržinsko određenje, dublja kontekstualna analiza koja bi se interdisciplinarno oslanjala na kritičku analizu diskursa i vizuelnu semiotiku, kao i analiza značenja i funkcija ovih digitalnih sadržaja za društvenu grupu ekoloških aktivista koja ih stvara i deli – prevazilazi opseg ovog rada.

Savremena folklorna komunikacija putem heštegova dalje vodi do (stvaranja) raznovrsnih digitalnih (pretežno) vizuelnih humorističkih sadržaja. Time sociokulturna funkcija heštega prevazilazi okvir informacije i pukog obaveštavanja jer pozivom na kolektivnu akciju postaje okosnicom formiranja zajedničkih vrednosti i ciljeva, i posledično vodi konstrukciji kolektivnog identiteta grupe. Preliminarna hešteg etnografija, predstavljena u ovom radu, u kratkim crtama pokazuje da većina vizuelnih digitalnih sadržaja – digitalnih artefakata protestnog eko-aktivističkog folklora, nisu prostorno ograničeni već su putem opcije deljenja, odnosno prosleđivanja sadržaja, u neprestanoj cirkulaciji – iz jedne grupe ili stranice na Fejsbuku

u drugu preko ličnih naloga na ovoj pa sve do migriranja na druge društvene mreže – kao što su Tviter i Instagram ili na kraju u tzv. oflajn svet i analogne oblike – kao što su majice, bedževi, pamfleti, nalepnice i drugi predmeti za svakodnevnu upotrebu. Heštegovi vezani za lokalne ekološke probleme i pitanja koji se stvaraju i dele na domaćim društvenim mrežama, u ovom radu su se posmatrali u ključu digitalnog protestnog folklor a čiji su istaknuti i neodvojiv element. Digitalni protestni folklor ekološkog aktivizma u Srbiji istovremeno predstavlja i oruđe informisanja i mobilizacije i mehanizam političke participacije, ali i manifestaciju anonimne i amaterske umrežene vernakularne kreativnosti, kao i igru i zabavu.

Kako je na osnovu iznetih primera pokazano, hešteg može predstavljati svojevrsnu etnografsku prečicu digitalnog prostora. Upravo u tom plodonosnom (retroaktivnom) traganju za daljim hešteg poveznicama ogleđa se jedna od mogućih prednosti hešteg etnografije. Prednosti korišćenja heštega kao pomoćnog etnografskog oruđa ogleđaju se u nekoliko bitnih stavki. Prvo, heštegovi vezani za određenu temu, događaj ili lokalitet mogu poslužiti u preliminarnom, grubom mapiranju terena pri dizajnu istraživanja. Njihovim praćenjem moguće je steći širu sliku o datoj pojavi. Drugo, korišćenje heštegova kao istraživačkih smernica može znatno olakšati – ne samo prikupljanje već i kasniju sistematizaciju građe. Naime, manuelno beleženje i prikupljanje objava na društvenim mrežama bez jasnog plana ili unapred zadatog usmerenja može biti izuzetno zahtevno, posebno u smislu kasnijeg razvrstavanja prikupljenog materijala prema tematskim i formalno-sadržajskim kriterijumima. Praćenje digitalne komunikacije na temu ekološkog aktivizma u Srbiji odvelo je do gotovo nepreglednog broja različitih objava na svakodnevnom nivou – priča, vesti, zvaničnih dokumenata, hibridnih materijala kraft aktivizma, ličnih iskustava, svedočenja, sećanja... Pri tome posmatrani digitalni prostor kao mesto razmene karakteriše kakofonija različitih glasova izraženih multimedijalno – kroz tekstove, audio i vizuelne sadržaje, te hešteg oznake mogu poslužiti i u svrhu pojednostavljenja haotičnog materijala koje se ogleđa u tematskom indeksiranju, što uostalom i jeste bila osnovna prvobitna namena heštega. Situaciju manuelnog prikupljanja dodatno usložnjava i brojnost pojedinaca koji učestvuju u komunikaciji. Primera radi, Fejsbuk grupa ORSP koju sam počela da pratim kada je okupljala tek svega nekoliko hiljada članova, danas broji preko 153 hiljade članova i zbog toga je praktično nemoguće ispratiti sve objave koje se na dnevnom nivou postavljaju, a posebno one

koje sežu u bližu ili dalju prošlost. Takođe, pomoću heštegova u svega nekoliko klikova možemo da se vratimo u prošlost i uočimo da li smo kojim slučajem izostavili nešto – počevši od širih kontekstualno važnih podataka (kao što su medijski tekstovi i vesti, strategije, zakoni i drugi dokumenti od značaja za environmentalističke teme) do onih podataka koji nam pomažu da bolje razumemo performativni aspekt digitalnog folklora (kao što su žive diskusije koje se vode ispod objava na Fejsbuku i uopšte različiti multimodalni komentari i reakcije iskazane kroz opcije sviđanja, negodovanja i deljenja, postavljanja emotikona, gifova, fotografija, internet mimova, kratkih video-klipova i drugih razgovornih elemenata karakterističnih za onlajn komunikaciju). Na kraju, oslanjanje na hešteg oznake vrlo plastično pokazuje međusobnu povezanost i isprepletanost različitih komunikativnih žanrova, kao i različitih aspekata komunikacije u okviru eko-aktivističkih praksi kako na domaćim mrežama tako i van digitalnog prostora. Na osnovu svega navedenog, korišćenje heštega kao etnografskog oruđa potencijalno može olakšati istraživanje, naravno u zavisnosti od njegovog opsega.

Kada je reč o eventualnim nedostacima ovakvog postupka prikupljanja građe, važno je napomenuti da hešteg etnografija nije sveobuhvatna. Kao što praćenjem heštegova možemo uočiti nešto što je propušteno – određene kontekstualne činjenice koje su nam promakle, isto tako slepo praćenje heštegova može izostaviti neke važne terenske podatke. U tom smislu, praćenjem heštegova uz oduševljenje mogućnostima i olakšicama koje nudi istraživanje na digitalnom terenu, važno je ne skrenuti sa holističkog pristupa istraživanju i etnografskom terenu (što znači sprovesti ga i u oflajn i u onlajn sferi) i ne zaboraviti da su iza heštegova ljudi – njihove priče, iskustva i osećanja.

Literatura

- Banić Grubišić, Ana. 2022. „Koronator – o folkloru Kovid-19 pandemije u Republici Srbiji“. *Antropologija* 22 (2): 95–117.
- Banić Grubišić, Ana. 2012. „Istraživanje religije na internetu“. *Antropologija* 12 (3): 99–114.
- Banić Grubišić, Ana. 2020. „Recinezamhe – Toward digital folklore of online environmental community“. Izlaganje na *16th EASA Biennial Conference “New anthropological horizons in and beyond Europe”* 20–24 July 2020, Virtual

- Lisbon conference ISCTE-University Institute of Lisbon and ICS-Institute of Social Sciences, University of Lisbon.
- Banić Grubišić, Ana. 2022. "(Post)apocalyptic rhetoric in the new Serbian environmental movement – humor, politics from below, and social media". Izlaganje na *17th EASA Biennial Conference "Transformation, hope and the commons"*, School of History, Anthropology, Philosophy and Politics at Queen's University Belfast, Belfast, 26–29 July 2022. Belfast: School of History, Anthropology, Philosophy and Politics at Queen's University.
- Banić Grubišić, Ana. 2019. "Environmental cyberactivism in Serbia: a case study of the facebook group 'Protect the Rivers of Stara planina'". Izlaganje na *International Union of Anthropological and Ethnological Sciences' (IUAES) Inter-Congress "World Solidarities"*, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland, August 27–31, 2019. Poznań: Adam Mickiewicz University, Department of Ethnology and Cultural Anthropology.
- Banović, Branko, Jelena Ćuković & Miloš Milenković. 2022. „Ekonativizam i apropijacija zelene politike: kontroverze u vezi sa otvaranjem rudnika litijuma Rio Tinto u Loznici i prestankom rada Termoelektrane Pljevlja“. *Kritika* 3 (2): 229–252.
- Bauman, Richard. 1986. "The Field Study of Folklore in Context". In: *Handbook of American Folklore*, ed. Dorson Richard, 362–369. Bloomington: Indiana University Press.
- Berlant, Lauren. 2008. *The Female Complaint: The Unfinished Business of Sentimentality in American Culture*. Durham and London: Duke University Press.
- Bernard, Andreas. 2019. *Theory of the Hashtag*. Cambridge: Polity Press.
- Blagojević, Gordana. 2019. „Voda kao pokretač društvenih akcija: izgradnja mini-hidroelektrana i grupa 'Odbranimo reke Stare planine'“. *Etnološko-antropološke sveske* 30 (19): 35–54.
- Blank, Trevor, ed. 2009. *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Logan: Utah State University Press.
- Blank, Trevor, ed. 2012. *Folk culture in the digital age: The emergent dynamics of human interaction*. Logan: Utah State University Press.
- Bock, Sheila. 2017. "Ku Klux Kasserole and Strange Fruit Pies: A Shouting Match at the Border in Cyberspace". *Journal of American Folklore* 130 (516): 142–165.
- Bonilla, Yarimar and Jonathan Rosa. 2015. "#Ferguson: Digital protest, hashtag ethnography, and the racial politics of social media in the United States". *American Ethnologist* 42 (1): 4–17.
- Buccitelli, Anthony Bak. 2012. "Performance 2.0: Observations toward a Theory of the Digital Performance of Folklore". In *Folk Culture in the Digital Age*:

- The Emergent Dynamics of Human Interaction*, (ed.) Trevor Blank, 60–84. Utah State University Press.
- Burgess, Jean. 2007. “Vernacular Creativity: An Interview with Jean Burgess (Part One)”, http://henryjenkins.org/blog/2007/10/vernacular_creativity_an_inter.html (pristupljeno 24. februara 2023).
- Cvetkovich, Ann. 2003. *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Duke University Press: Durham and London.
- Dalton, Russell. 2015. “Waxing or waning? The changing patterns of environmental activism”. *Environmental Politics* 24: 530–552.
- Dawson, Paul. 2020. “Hashtag narrative: Emergent storytelling and affective publics in the digital age”. *International Journal of Cultural Studies* 23 (6): 968–983.
- De Seta, Gabriele. 2020. “Digital Folklore”. In *Second International Handbook of Internet Research*, (eds.) Jeremy Hunsinger, Matthew Allen & Lisbeth Klustrup, 171–183. Springer.
- Dono, Joanne, Janine Webb & Ben Richardson. 2010. “The relationship between environmental activism, pro-environmental behaviour and social identity”. *Journal of Environmental Psychology* 30 (2): 178–186.
- Fine, Gary Alan. 1982. “The Manson Family: The Folklore Traditions of a Small Group”. *Journal of the Folklore Institute* 19 (1): 47–60.
- Fine, Gary Alan. 2018. “The Folklore of Small Things: Tradition in Group Culture”. *Western Folklore* 77 (1): 5–27.
- Hajmz, Del. 1980. *Etnografija komunikacije*. Beograd: XX vek.
- Losh, Elizabeth. 2020. *Hashtag*. New York : Bloomsbury Academic.
- Lowthorp, Leah. 2018. “# CRISPRfacts, Gene Editing, and Joking in the Twitter-sphere”. *Journal of American Folklore* 131 (522): 482–492.
- Marquart-Pyatt, Sandra. 2012. “Explaining Environmental Activism Across Countries”. *Society & Natural Resources: An International Journal* 25 (7): 683–699.
- Marušić Jablanović, Milica & Jelena Stanišić. 2020. „Predviđanje ekološkog aktivizma – uloga znanja, stavova, afekta i ponašanja“. *Andragoške studije* 2: 127–144.
- McNeill, Lynne. 2020. “Classifying #BlackLivesMatter Genre and Form in Digital Folklore”. In: *Folklore and Social Media*, (eds.) Peck, Andrew & Trevor Blank, 179–187. Logan: Utah State University Press.
- Miller, Montana. 2012. “Face-to-Face with the Digital Folk: The Ethics of Fieldwork on Facebook”. In: *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction*, (ed.) Trevor Blank, 212–232. Logan: Utah State University Press.
- Morozov, Evgeny. 2009. “Foreign Policy: Brave New World Of Slacktivism”. <https://>

- www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=104302141 (pristupljeno 4. decembra 2022).
- Otašević, Đorđe, Marina Nikolić & Vesna Đorđević. 2022. *Rečnik novih reči u srpskom jeziku 1*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Peck, Andrew & Trevor Blank, (eds.) 2020. *Folklore and Social Media*. Logan: Utah State University Press.
- Pešić, Jelena & Jelisaveta Vukelić. 2022. "Europeanisation from below at the semi-periphery: The movement against small hydropower plants in Serbia". *Sociologija* 64 (1): 5–27.
- Petrović, Jelisaveta. 2020. „Ekologija“ na periferiji Evrope: stvaranje ekološkog pokreta u Srbiji. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Pezzullo, Phaedra. 2018. *Environmental Communication and the Public Sphere*. Los Angeles: SAGE.
- Postill, John & Sarah Pink. 2012. "Social media ethnography: The digital researcher in a messy web". *Media International Australia* 145 (1): 123–134.
- Radivojević, Sonja. 2020. „(De)kolonizacija digitalnog okruženja: internet i novi(ji) mediji kao mesta savremenih antropoloških istraživanja i kako im etnografski prići“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 68 (2): 419–438.
- Rajković, Ivan. 2020. "Rivers to the People: Ecopopulist Universality in the Balkan Mountains". *Fieldsights, Editors' Forum: Theorizing the Contemporary* [Online]. <https://culanth.org/fieldsights/rivers-to-the-people-ecopopulist-universality-in-the-balkan-mountains> (pristupljeno 24. decembra 2022).
- Rajković, Ivan. 2022a. "The people against Rio Tinto: three ecopopulist lessons for the Balkan Left". *LeftEast* [Online]. <https://lefteast.org/people-against-rio-tinto-three-ecopopulist-lessons/> (pristupljeno 3. februara 2023).
- Rajković, Ivan. 2022b. "Serbia is (not) for Sale: On Lithium, Hunger and Other Betrayals". *LeftEast* [Online]. <https://lefteast.org/serbia-is-not-for-sale-on-lithium-hunger-and-other-betrayals/> (pristupljeno 3. februara 2023).
- Rambukkana, Nathan. 2015. "#Introduction: Hashtags as Technosocial Events". In: *Hashtag Publics: The Power and Politics of Discursive Networks*, (ed.) Nathan Rambukkana, 1–10. New York: Peter Lang.
- Rambukkana, Nathan. 2015. "From #RaceFail to #Ferguson: The Digital Intimacies of Race-Activist Hashtag Publics". In: *Hashtag Publics: The Power and Politics of Discursive Networks*, (ed.) Nathan Rambukkana, 29–46. New York: Peter Lang.
- Schmitt, Casey. 2013. "Badgers vs. Weasels, and Snowmen for Democracy: Folklore and Embodiment in the 2011 Wisconsin Budget Bill Protests". *Western Folklore* 72 (3/4): 392–407.
- Small, Tamara. 2011. "What the hashtag? A content analysis of Canadian politics

- on Twitter”. *Information, communication & society* 14 (6): 872–895.
- Tolbert, Jeffrey & Eric Johnson. 2019. “Digital Folkloristics”. *Western Folklore* 78 (4): 327–356.
- Vukelić, Jelisaveta, Mina Petrović & Ana Kukuridi. 2021. “Environmental Activism in Serbia: Challenges to Cooperation Between Professional and Grassroots Organisations”. *Balkanologie* 16 (2) dostupno na <http://journals.openedition.org/balkanologie/3485> (pristupljeno 13. decembra 2022).
- Zappavigna, Michele. 2018. *Searchable Talk: Hashtags and Social Media Metadiscourse*. London: Bloomsbury.

Izvori

- Digital Folklore Project*, <https://chass.usu.edu/english/opportunities/digital-folklore-project> (pristupljeno 11. decembra 2022).
- Divlji Beograd*, <https://www.facebook.com/groups/divljibeograd> (pristupljeno 8. decembra 2022).
- OdbranimorekeStareplanine*, <https://www.facebook.com/groups/1925328764350247> (Pristupljeno 4. februara 2023).
- Zemlja*, Ekatarina Velika, album „Ljubav“, 1987.

Индекс аутора

- Аксић, Нина,**
Етнографски институт САНУ (Србија) – nina.aksic@ei.sanu.ac.rs 257
- Банић Грубишић, Ана,**
Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за етнологију
и антропологију (Србија) – agrubisi@f.bg.ac.rs 99
- Благојевић, Гордана,**
Етнографски институт САНУ (Србија) – gblagojevic@hotmail.com 185
- Богдановић, Бојана,**
Етнографски институт САНУ (Србија) – bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs 19
- Вујачић, Лидија,**
Филозофски факултет Универзитета Црне Горе,
Подгорица-Никшић (Црна Гора) – lidijav@t-com.me 223
- Жакула, Соња,**
Етнографски институт САНУ (Србија) – sonyazzz@gmail.com 121
- Игњатовић, Сузана,**
Институт друштвених наука (Србија) – signjatovic@idn.org.rs 237
- Какампура, Реа,**
Национални и Каподистријин универзитет у Атени (Грчка) –
rkakamp@primeduo.uoa.gr 71
- Нунанаки, Афродита-Лидија,**
Национални Каподитрији универзитет у Атени (Грчка) –
aphrodite.nounanaki@yahoo.gr 71
- Подјед, Дан,**
Истраживачки центар Словеначке академије
наука и уметности (Словенија) – dan.podjed@zrc-sazu.si 31

Поткоњак, Сања,	
Одсјек за етнологију и културну антропологију, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу (Хрватска) spotkonjak@ffzg.hr	51
Радивојевић, Соња,	
Етнографски институт САНУ (Србија) sonja.radivojevic@ei.sanu.ac.rs	159
Тодорић Милићевић, Теодора,	
Универзитет у Београду, Филолошки факултет (Србија) – teodora.todoric.milicevic@gmail.com	143
Ђуковић, Јелена,	
Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију (Србија) – jelena.cukovic@yahoo.com	203

Index of Authors

- Aksić, Nina,**
Institute of Ethnography SASA (Serbia) – nina.aksic@ei.sanu.ac.rs 257
- Banić Grubišić, Ana,**
Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy University of Belgrade (Serbia) – agrubisi@f.bg.ac.rs 99
- Blagojević, Gordana,**
Institute of Ethnography SASA (Serbia) – gblagojevic@hotmail.com 185
- Bogdanović, Bojana,**
Institute of Ethnography SASA (Serbia) – bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs ... 19
- Ćuković, Jelena,**
Department for ethnology and anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade (Serbia) –
jelena.cukovic@yahoo.com 203
- Ignjatović, Suzana,**
Institute of Social Sciences (Serbia) – signjatovic@idn.org.rs 237
- Kakampoura, Rea,**
Pedagogical Department of Primary Education,
National and Kapodistrian University of Athens (Greece) –
rkakamp@primedu.uoa.gr 71
- Nounanaki, Aphrodite-Lidia,**
Pedagogical Department of Primary Education,
National and Kapodistrian University of Athens (Greece) –
aphrodite.nounanaki@yahoo.gr 71
- Podjed, Dan,**
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences
and Arts (Slovenia) – dan.podjed@zrc-sazu.si 31

Potkonjak, Sanja, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Zagreb (Croatia) – spotkonjak@ffzg.hr	51
Radivojević, Sonja, Institute of Ethnography SASA (Serbia) – sonja.radivojevic@ei.sanu.ac.rs	159
Todorić Milićević, Teodora, University of Belgrade, Faculty of Philology (Serbia) – teodora.todoric.milicevic@gmail.com	143
Vujačić, Lidija, Faculty of Philosophy, University of Montenegro, Podgorica-Nikšić (Montenegro) – lidijav@t-com.me	223
Žakula, Sonja, Institute of Ethnography SASA (Serbia) – sonyazzz@gmail.com	121

**ХОРИЗОНТИ БУДУЋНОСТИ:
АНТРОПОЛОШКИ И ДРУГИ НАУЧНИ ПРИСТУПИ
ЗБОРНИК РАДОВА**

*Дизајн корица и припрема за штампу
Александар Павловић*

*Штампа
САЈНОС, Нови Сад*

*Тираж
300*

**ISBN
978-86-7587-120-0**

**HORIZONS OF THE FUTURE:
ANTHROPOLOGICAL AND OTHER SCIENTIFIC APPROACHES**
Collection of papers

Cover design & Prepress
Aleksandar Pavlović

Print:
SAJNOS, Novi Sad

Circulation:
300

ISBN
978-86-7587-120-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7: 121(082) 316.776:004.946]:39(082) 502:572(082)

ХОРИЗОНТИ БУДУЋНОСТИ : антрополошки и други научни приступи / уредници Бојана Богдановић Кристијан Обшуст ; [превод на енглески Емина Јеремић Мићовић, аутори] = Horizons of the future : anthropological and other scientific approaches / editors Bojana Bogdanović, Kristijan Obšust ; [translation into English Emina Jeremić Mićović, authors]. - Нови Сад : Архив Војводине ; Београд : Етнографски институт САНУ, 2023 (Нови Сад : Сајнос). - 284 стр. : илустр. ; 24 cm

Радови на срп., хрв. или енгл. језику. -Текст ћир. и лат. - Тираж 300. - Реч уредника: стр. 11-13. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Регистар.

ISBN 978-86-7587-120-0 (ЕИСАНУ)

1. Богдановић, Бојана, 1980- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Обшуст, Кристијан, 1986- [уредник] [аутор додатног текста] а) Антропологија -- Зборници б) Дигитална култура -- Зборници в) Животна средина -- Заштита -- Антрополошки аспект -- Зборници

COBISS.SR-ID 127697673